

СТАРОГРЪЦКА ЛИРИКА

БОГДАН БОГДАНОВ

Названието лирика, с което означаваме днес един от трите литературни рода, е възникнало в Древна Гърция. Думата е образувана от “лира” /музикален инструмент/. Това издава един от характерните белези на ранната гръцка лирика – в повечето си видове тя се е пеела под съпровод на музикален инструмент, като в някои случаи изпълнението е било допълвано с танц. Названието лирика е създадено, след като е приключило развитието на ранната гръцка лирика, за да се обединят в едно понятие нейните разнообразни проявления. Така че самото название е условно – не всички лирически видове са се изпълнявали под съпровод на струнен инструмент, използвана е била и флейта; ори това някои видове са се изпълнявали без музикален съпровод.

Старогръцката лирика от VII, VI и V в. пр. н. е. се дели на два основни вида – декламативна и песенна лирика /или мелическа, от гр. Мелос – “песен”/. Както говори названието, декламативната лирика се декламира и не се съпровожда от музика. Но може би първоначално тя също е била свързана с музикален съпровод. Нейните два подвида – елегията и ямбът – дават по-късно имената си за означаване на един вид лирическо стихотворение и на един стихотворен размер. В ранна Елада обаче елегия означава поезия, написана в двустишие от дактически хеказметър (шестостъпник) и пентаметър (петостъпник), в която се засягат различни актуални теми. Ямбът не се различава в това отношение от елегията. Писан и тогава в размера ямб (▶/), той е носител на хапливи нотки и сатирично съдържание.

Старогръцката лирика от това ранно време е достигнала до нас в крайно непълен вид. Само в редки случаи са оцелели отделни стихотворения. Иначе притежаваме откъси, някои дотам кратки, че за творчеството на редица големи лирически поет не можем да си съставим точна представа. Известно изключение правят хоровите лирически творби на Пиндар и Бакхилид, които са оцелели сравнително по-пълно.

*

Единият от корените на гръцката лирика е скритият в първобитната човешка практика лиризм, песента, ритъмът на словото и гласа, спътници на всяка човешка дейност. Старогръцката литература е съхранила образци на такива древни песни. В Омировата “Одисея” Кирка съпровожда песента с тъкането и Навзикая с дружките си на брега на реката облекчава прането на дрехите. Музиката не просто облекчава, тя прави радостен труда, а с удоволствието да не се различаваш от другите приобщава човека към колектива.

Понятно е мястото на песента в древното религиозни действие. Благодарение на музиката, езика на душата, по-лесно се достига до отвъдните сили – така вярва древният човек. Затова и погребалният ритуал, колективното оплакване е също песен.

Ранната гръцка лирика получава от народния лиризм не само имената на отделните жанрове. Епиталамият, тренът и сколият, ембатерият запазват и традиционното си съдържание на сватбена, погребална и пиршествена песен, на военен марш. В старогръцката лирика остава жив и древният фолклорен синтетизъм, единството на слово,

ритъм, музика и танц. То се смята толкова свещено за целия период на ранната гръцка поезия, че философът Платон като че ли с право се сърди, че в IV в. пр. н. е., в неговата съвременност, имало музиканти, които създавали само музика и поети, които творели само поезия. От фолклорния лиризъм старогръцката лирика наследява и органичната художественост, този естествено образен език – всекидневната реч на архаичния човек, която в цивилизовано време продължава да съществува и като художествено наречие.

Тъй че музикалният съпровод е важна съставка на старогръцката лирика до V в. пр. н. е. Наистина той е елементарен – малко въведение и поанта или къса партия между две строфи, а като съпровод на гласа – прост унисон или същата мелодия в октава. Античността не познава полифонията. Настроението се е давало от самия музикален строй – т. нар. Лад. Дорийският и фригийският внушавали мъжественост и твърдост. Лидийският и хипофригийският носели идеята за пасивност и наслада, която гърците от полуострова упорито смятали за чужда на своя народен характер, за модерна и морално вредна.

Музиката на ранната гръцка лирика произвеждали главно двата древни инструмента – лирата и флейтата. Дискретната душа на струнния инструмент и ентусиазмът на живия човешки дъх в дървената овчарска пищялка! Тези два инструмента изразявали две противоположни природи и известно време се борили. И ако в училищното музикално образование флейтата не била допусната, в някои литературни жанрове тя победила и научила гръка от полуострова на екстатичния лиризъм на малоазиецата.

Отначало флейтата служила в култа на фригийската богиня на плодородието. В една легенда по-късно за нейната създателка се смята Атина. Захърлена от богинята, тя била намерена от сатира Марсий, който си изпатил, задето дръзнал да се състезава на новия инструмент с бога на лирата Аполон. Според една версия на тази легенда Аполон наказал с известните магарешки уши цар Мидас, защото отсъдил първенството на Марсий.

Така или иначе реалната история на флейтата започва от Фригия. Един полумитичен реформатор от VIII век пр. н. е., Олимп, я усъвършенствувал. Поради изнежения музикален строй, който лежал в тоновата ѝ структура, тя се наложила трудно в гръцкия свят. Най-напред се промъкнала в пиршествата на аристократите от Йония, после с култа на Дионис се разпространила и в останалия гръцки свят. От 582 г. пр. н. е. била въведена официално дори на празниците на Аполон в Делфи.

Историята на лирата започва също с легенда. Измайсторил я малкият Хермес, като опънал струни върху черупката на костенурка. Своего изобретение той подарил на Аполон, за да усмири гнева му, когато го хванали, че откраднал неговите крави. И Аполон харесал лирата. От нея се зародили подобните струнни инструменти – китарата или формингсда. Китарата отначало имала четири струни. В VIII век пр. н. е. спартанецът Терпандър я усъвършенствувал, като прибавил още три струни към старите четири. Олимп и Терпандър били също и поети – първите, които създали лични образци на лирическо творчество. Винаги е по-лесно новото да се представи за изобретение на гениална личност.

*

Няма нищо произволно в това, че в хода на ранната гръцка литература един вид заменя епоса като по-представителна форма на творчество след VII век пр. н. е. Тази промяна изразява социалната действителност много по-сложна и затова не винаги достатъчно

очевидна. Разпадане на родовата собственост, поява на големи частни владения, силно разслоение и социални брожения, породени от нищета и експлоатация; експанзии на изток и запад за търсене на нови земи, търговия, поява на парите и на едно ново търгуващо съсловие; временен съюз на народа и новите забогатели срещу старата земеделска аристокрация; реформи и малки революции, народни водачи, т. нар. Тирани, узурпатори на властта, временна монархия в интерес на народа. Това са социалните и политическите събития на VII и VI век пр. н. е. Важното е да се разбере какво е чувствал и мислил в човекът в това време и какво отношение има това към ранната гръцка лирика.

Условно можем да наречем тези няколко века лирическо време. Съществен него белег е засиленият интерес към настоящето. Угрижен за съществуването си и увлечен в политически дела, гъркът започва да се интересува от живота в практически план. Беден наемен войник или политически деятел, имам предвид Архилох и Солон, той се нуждае от форма, която да изрази неговите живи въннения. За това стиховете на Солон ни служат за пряк исторически източник на онова време. Те разказват за действителни събития, съветват и подбуждат. В тях имало митология. Лириката се ражда като средство за общуване между един неспокоен и не съвсем устойчив човешки колектив и един индивид, който не се съмнява в своята ценност.

Индивид – това е другият основен термин на лирическото време. Политическите борби и социалните страдания човекът се откъсва от колектива. Старите аристократи губят сигурността на бившето си съществуване, но и тези, които търгуват и се преселват по нови земи, въпреки удоволствието от активността си, също губят опората на родовите връзки. Поради една или друга причина гъркът на това време се приютява в една субективност, за да дочака в нея епохата на нови обективни ценности. Също като Западноевропейския ренесанс, разбира се, в много по-дребен мащаб, през VII и VI век пр. н. е. отделната човешка личност придобива реално значение. Но ведно с това тя губи своята устойчивост. Цененето на индивида поражда и тъжното усещане за относителността на ценностите.

Най-същественото в тази атмосфера остава лирическото преживяване – страданието и възторгът на един субект, изправен срещу света, който се наслаждава на своята особеност. Това естествено важи за всяко лирическо съзнание. В ранната гръцка култура човекът за пръв път открива в чист вид емоцията като естетическа стойност. Широката гама от емоции – от политическите на Калин до финия субективен тон на Сафо – убеждават, че старогръцката лирика изразява настроението на цяла епоха, а не е лична изповед на отделни лирично мислещи творци.

*

В следването на жанровете на лириката също има нещо правилно, като в историческото следване на епоса, лирика и драма в старогръцката литература. От елегията през ямба към лирическата поезия – това е като че ли процес на все по-силна лиризация, на постигане на все по-чиста субективност.

В началото поставят елегията. Като ритъм и съдържание тя представлява своеобразен преход от епос към лирика. Съчетанието от хекзаметър и пентаметър е един вид повторителност на строфа, която липсва свободния ритъм на епоса. Пентаметъра има нещо

спънато, може би не само за съвременното ухо; срязан на две част, които завършват с ударение, той звучи като лирическото нарушение на хекзаметъра.

Почти нищо общо между съвременната представа за елегията и античната класическа форма. Самата дума, вероятно малоазийска, означава според едно тълкуване флейта, музикален инструмент на елегията, от който тя след време се освободила, за да не стане чисто декламативно. В ранното гръцко време елегията не е нито тъжно лирично произведение, нито стихотворение на любовна тема. Тя е свободна форма за изразяване на актуални мисли и вълнения.

Най-древните елегик, Калин от Ефес, я използва, за да подбуди младежта на родния си град за бран срещу кимерийците, а спартанският поет Титей прави от нея съвършен инструмент за патриотична пропаганда. Солон я използва, за да изрази мислите си за политическата реформа, която извършва. В един век, когато законодателството вълнува непосредствено човека, не може да не бъде понятно защо поезията става така леко политическа.

Като се изключи любовната поезия на Мимнерм от Колофон, изнежена и сентенциозна, остава само един значителен елегик – Теогнид от Мегара. Той е най-значителният, ако критерият е количеството запазени стихове. Теогнидовата елегия въвежда младежа Кирн в тайните на социалното битие, всичко се е объркало – градът е същият, но хората са други. Ония, които по-рано са влачили след ралото, сега управлявали. За това човек трябва да бъде недоверчив. Жалбата на аристократа Теогнид по загубеното минало често преминава в отчаяние и злоба. Тъпият народ трябва да се впрегне в хомот, казва Теогнид, да се тъпче с крака, да се муши с острия остен. Той не само възприема социално своя свят, но търси и причина за бедствената промяна. Виновни са парите, които смесили всички породи и омърсили чистотата на неговото съсловие. Затова бедният знатен е готов да се ожени за знатна жена, стига да е богата, недоволствува Теогнид.

Но къде е поезията? Не е ли това по-скоро памфлет или реторика? Поезията е най-напред в лирическото светоусещане. Разбира се веднага, ако сравним Калин и Киртей с Омир. Той също описва военна ситуация, но не се интересува от войната като патриотична цел; тя е факт, всместилище на събития. Докато за Калин и Киртей войната съществува само в отношение с една доведена до индивидуалното съзнание колективна емоция – човекът ѝ придава нова стойност. За разлика от омировата война, тя е действително събитие, освен че притежава емоционална и субективна надстройка. Омировите герои загиват в боя, извършват подвизи, но и да страдат, и да ликуват в стихията на войната, те се отнасят по особен начин студено към нея, все едно, че не съществува. Лирическата поезия е ангажирана. Тя винаги превежда събитията на езика на индивида.

У Солон субективно-лирическото настроение е още по-ярко. Оплакванията, че след реформата останал неразбран и от богатите, и от народа, са неговият шанс за поетическо безсмъртие. Неоценен в обществената си дейност, поетът намира убежище в лирическото самосъзнание. Безличността на епическия поет е окончателно преодоляна в политическото самочувствие на Теогнид, в желанието му “да имат печат тия стихове, та да не може никой тайно да ги присвои”. Той изпитва двойната наслада да бъде в стиховете си именно той и да

пребъде чрез тях. Това е праобразът Хорациевото и Пушкиновото “издигнах си паметник...”.

Дори най-прозаичните разсъждения в ранната гръцка елегия изразяват ангажираността на един индивид, готов да цени и преживява дори с риска за произвол. За това Теогнид може да каже: “най-достойното нещо е правдата, най-доброто – здравето, но най-приятно е всеки да постигне това, което желае.”

Това настроение на декламативната лирика е проявено още по-силно в ямба. Поетът Хипонакт от Ефес (VI век пр. н. е.) открито осведомява за бедността си и напада силните на деня в своите ямбове. Предимно в ямб изразява мислите и настроенията си най-субективният помежду лириците на ранна Елада, поетът Архилох (VII-VI век пр. н. е.). Наемен войник, откъснат от родна земя и огнище, Архилох утвърждава цеността на този живот тук, на собствените страсти и собственото чувство за чест. Легендата разказва, че, излъган в любовта си, той довел да самоубийство с острите си ямби своята любима и нейния баща. Архилох има самочувствието, че възприема живота естествено и негероически. Открито заявява в един откъс, че не му се нрави напетия военачалник, предпочита непривлекателния смелчак. Така той поставя под въпрос идеалите на епическото време. Но най-важното – вече умее да разговаря със себе си.

*

Песенната лирика е по-виосока степен от декламативната и е обвързана със служене на колективна цел. Нейният солов вариант възниква в затворените мъжки и женски обединение на родовото време. Но и по времето на разцвета на индивидуалната солова лирика. На остров Лесбос през VII и VI век пр. н. е. в творчеството на Алкей и Сафо тя се твори в малки затворени общества, като изразява в настроенията и мислите на поета грижите на един малък свят, противопоставящ се на външния. Типичен пример в това отношение е соловата лирика на поета аристократ Алкей, чиято съдба се покрива със съдбата на единомишленици. Той милее в изгнание за родния край и щастливото минало. Злъчен е като Архилох и вълнуван от проблеми на общественото устройство като Солон. Разбира се, Алкей изпитва не само политически страсти, вълнува го и любовта, търси смисъла на живота в наслаждението. От един негов фрагмент тръгва истината “във виното е истината”. Този кръг от мотиви развива по-късно и друг прочут солов лирик – Анакреон от Теос.

Но най-пълна поетическа разработка темата за любовта получава в творчеството на Алкеевата съвременница Сафо. Да не забравяме, че както Алкеевите стихове, и нейните се създават в малък кръг от близки. Сафо пише за девичия хор, който ръководи. По всяка вероятност тя стои на чело на религиозно сдружение под патронажа на женска богиня – може би на Афродита или на Хера. По онова време има много подобни сдружения и те имат сериозни социални функции. Това, за което става дума, е с аристократичен характер, един вид училище, където се усвояват изтънчено поведение, грация и душевно съвършенство. В служба на Афродита или Хера момичетата се подготвят за предстоящия семеен живот. Така любовта става атмосфера на този затворен колектив, мъчна дисциплина, съвършенство, към което трябва да се стреми младото момиче, за да стане годно за щастието на брака. В девичия хор на Сафо любовта става неделима от стремежа към външно съвършенство и

душевна красота. Изяществото на походката, което се постига в танца, мекотата на гласа, преливат в задълбочеността на чувството като че ли не само естествено, идещо направо от сърцето, но също и един вид идеал в затворения девичи колектив.

Може би най-личното откритие на Сафо е невероятно живото чувство за природа, липсващо в епоса и дори и у Алкман преди нея все още спокойно и независимо от човека. У Сафо това чувство говори с езика на народната песен, но подвижността му издава един богат личен опит, който успява да изрази поетично великолепие на действителната природа. Тя възниква като че ли от чувственото състояние и на свой ред става езика за изразяването на неговата сложност. Така Сафо открива откровение и непосредствен език на интимната лирика. Луната, звездите и простите думи – всичко това има у нея силата на началото. Ако поезията на Сафо крие толкова много значения и въздейства независимо от фрагментарността си, то е поради щастливото равновесие между житейски опит и поетични средства, способни да го изразят и да го издигнат до обща лирична съдба.

Хоровата лирика има още по-определено колективно предназначение от соловата. Тя се изпълнява от празничен хор пред празнично множество. И макар че поетът говори чрез хора за себе си, празничната тема – възхвалата на божество, на митологичен герой и на победител в състезание – е повод погледът да се обръща към старината и древните сказания. Един от ранните хорови лирици Стезихор разработва същите предания, които занимават епоса и по-късно трагедията. Хоровата лирика като че ли се отделя от настоящото. Но това е привидно. Пиндар, който пише хвалебни песни за победители на общогръцките състезания, е на по-малко актуален поет от Солон или Алкей. Той е аристократ, който възпява аристократи и търси идеали на идеалната съвременност. Неговата поезия със сложни ритми и сложен музикален съпровод е едно от най-високите постижения на поетическата образна реч в ранна Гърция.

Историята на хоровата лирика прехвърля края на класическата епоха (IV век пр. н. е). Но ползотворно тя се претворява в друг жанр – в атическата драма. В хоровите песни на трагедията и комедията лиризмът става едно друго средство, позволяващо на драматическите поети след умереното слово на монолозите и диалозите да зависят мисълта си и да дадат воля на политическото въображение.

И старогръцката лирика има история след V и IV век пр. н. е. В следващата епоха на елинизма живеят големи лирически таланти като Калимах и Теокрит. Но те са вече поети в тесния смисъл на думата, поезията им може да се чете и декламира, но не и да се пее – защото музиката окончателно се е отделила от словото. Докато в епохата на ранната гръцка лирика тя е вътре в него.